

Apresjan ja Mel'čuk

■ Arto Mustajoki

Juri Derenikovitš Apresjan ja Igor Aleksandrovitš Mel'čuk ovat viime vuosikymmenien valovoimaisimpia venäläisiä lingvistejä. Helsingin yliopistolla on ollut merkittävä rooli heidän värikään elämänsä kohokohdan luomisessa. Tämän Suuren Kohtaamisen ymmärtämiseksi on kuitenkin ensin palattava neuvosto aikaan.

Neuvostoliittolaisessa lingvistiikassa oli omat erityiset koukeronsa, joihin aika ajoin sotkeutui mukaan myös politiikkaa. Yltiösosiolingvistinen marxismi oli vallalla dogmaattisena oppina aina vuoteen 1950 asti, jolloin *Pravdassa* julkaisti Stalinin laaja artikkeli (yksi kokonainen sivu nelisivuisesta lehdestä) lopetti sen kertaheitolla. Sen jälkeen vastaavaa ideologista ja metodologista yksinapaisuutta ei ollut, mutta aika ajoin ”länsimaista hapatusta” yritettiin kitkeä pois kielitieteilijöiden tutkimuksista. Muun muassa Noam Chomskyn generatiivinen kielioppimalli oli pannassa, vaikka hänen poliittiset ajatuksensa olisivatkin hyvin sopineet neuvostoideologiaan. 1960-luvulta lähtien venäläisessä lingvistiikassa toimi paljon lahjakkaita tutkijoita, joilla vahva teoreettinen orientaatio yhdistyi autenttisten esimerkkien osuvaan analyysiin.

Yksi heistä oli Apresjan, joka kirjoitti jo varhain (1966) strukturaalisen kielitieteen metodeja käsittelevän kirjan, joka käännettiin pian saksaksi ja englanniksi sekä sen jälkeen vielä monille muille kielille. Keskeinen tutkimusaihe hänellä on ollut leksikaalinen semantiikka, jolla alalla hän on systematisoinut monien keskeisten käsitteiden tulkintaa. Yksi esimerkki: sanat *vaimo* ja *aviomies* muodostavat konversiivisen (käänteisen) sanaparin sillä perusteella, että lausumasta *Kalle on Liisan aviomies* seuraa automaattisesti että *Liisa on*

Kallen vaimo. Vastaava suhde on sanoilla *voittaa* ja *hävitä*, *pienempi* ja *suurempi*, *saada* ja *antaa*. Sen sijaan kirjoittaa (*Liisa kirjoitti kirjeen Pekalle*) ja *saada* (*Pekka sai kirjeen Liisalta*) ovat vain kvasikonversiivipari, koska Liisa on voinut kirjoittaa kirjeen ja olla sitten lähettämättä sitä Pekalle. Kuvausotteen tarkkuudesta saa käsityksen tarkastelemalla Apresjanin johdolla tehtyä synonyymisanakirjaa: kun tavallisissa synonyymisanakirjoissa merkitykseltään läheisten sanojen erojen kuvaamiseen käytetään kolmisen riviä, Apresjanilla siihen käytetään kolme tarkan systeemin mukaisesti strukturoitua sivua.

Toinen kertomuksemme tähti Mel'čuk on kehittänyt yhdessä Aleksander Žolkovskin kanssa leksikaalisten funktioiden, järjestelmän osana ”Meaning – Text” kuvausmallia. Yli 30 funktion avulla pyritään määrittelemään sanojen välisiä suhteita, sitä minkä toisen sanan kanssa ne esiintyvät ja missä merkityksessä. Esimerkiksi funktio *Magn* tarkoittaa suurta määrää tai intensiteettiä. Niin muodoin *Magn* (sumu) = sakea; *Magn* (nukkua) = sikeästi; *Magn* (humalassa) = sika-. Vastaavasti *Oper* viittaa predikaattiin, joka kuvaa subjektin ja objektin välistä neutraalia suhdetta. Näin ollen *Oper* (apu) = antaa; *Oper* (vaikutus) = tehdä; *Oper* (tehtävä) = suorittaa. Sekä Apresjan että Mel'čuk osallistuivat myös konekääntämisprojekteihin ja muihin soveltavan lingvistiikan hankkeisiin.

Kummatkin tutkijat ovat periaatteen miehiä, erinomaisia argumentoijia ja nopeita sivaltaajia. Niinpä he joutuivat mielipiteittensä vuoksi kahnauksiin valtaapitävien kanssa. Kun he asettuivat puolustamaan venäläisiä toisinajatteliijoita, välikko valtiovallan kanssa oli väistämätön. Niin-

pä Apresjan erotettiin Tiedeakatemian venäjän kielen instituutista vuonna 1972. Melčuk teki tilanteesta omat johtopäätöksensä ja muutti Neuvostoliitosta, ja hän sai pian paikan professorina Montrealin yliopistossa. Näin näiden kahden huippututkijan tiet erosivat. Kun Melčukia ei saanut enää siteerata Neuvostoliitossa, Apresjan onnistui julkaisemaan kirjan Wienissä, jossa viitaukset olivat tietyksi mahdollisia.

Nyt päästään Suureen Jälleennäkemiseen, jonka tapahtumapaikkana oli Porthanian luentosali II. Melčukin muutosta länteen oli kulunut kymmenen vuotta. Sinä aikana hän ei ollut tavannut Apresjania kertaakaan. Hän ei halunnut matkustaa Neuvostoliittoon eikä Apresjan päässyt länteen. Vuonna 1987 Apresjan sai kuitenkin luvan matkustaa Suomeen. Yleinen käytäntö oli, että kolme itäblokkiin suuntautuneen matkan jälkeen luotettavaksi havaittu kansalainen pääsi matkalle länteen, usein juuri Suomeen, joka koettiin hieman ”vähemmän länneksi” kuin muut maat.

Välitimme Melčukille tiedon Apresjanin tulosta Suomeen. Melčuk ilmoitti ”piipahtavansa” Helsinkiin matkalla Kanadaan Nepalista, jossa hän oli harrastamassa lempipuuhaansa, vuorikiipeilyä. Sovimme että emme kerro Apresjanille hänen tulostaan. Kohtaamisesta muodostui kaikille läsnä oleville mieleenpainuva. Apresjan on juuri aloittanut luentonsa suurelle kuulijakunnalle, kun ovi aukeaa ja sisään porhaltaa vauhdikkaasti Melčuk vaimoineen. Apresjanin kasvoille tulee sekunnin murto-osassa täydellisen ällistynyt ilme, ja hän on siitä paikasta lähtemässä juosten tervehtimään Melčukia. Tämä kuitenkin huutaa ovelta ”Go ahead!” ja istuu yleisön joukkoon.

Apresjan pitää luentonsa. Kun se päättyy, Melčuk kiirehtii kateederille ja nämä kaksi kaverusta haalaavat toisiaan sydämellisen kovakouraisesti, niin että luut rutisevat. Yksi opiskelijamme vaistoaa tilanteen historiallisuuden ja nappaa hetkestä kuvan. Koska Apresjanin esitelmä kuului slavistipiirin ohjelmaan, menimme sen jälkeen perinteisesti ”teelle”, kuten asia ilmaistiin. Paikkana oli ravintola Pam Pam, joka siihen aikaan oli erilaisten tieteellisten seurojen

jatkopaikka. Aterian ääressä Apresjan ja Melčuk tietysti kertoilivat vuolasti toisilleen kuulumisia. Olin havaitsevani rivien välistä myös piiloviestintää: kumpikin yritti todistaa toiselle, että oli tehnyt oikean päätöksen, toinen jättäessään Neuvostoliiton ja toinen jäädessään sinne.

Tämän jälkeen kumpikin tähti on käynyt joitakin kertoja Suomessa. He ovat erinomaisia esiintyjiä ja debatoörejä. Tapaukset eivät ole kuitenkaan jättäneet voimakkaita mielikuvia. Mielenpainuva kohtaaminen samojen herrojen kanssa tapahtui sen sijaan tämän vuoden helmikuussa Moskovassa. Siellä järjestettiin konferenssi Apresjanin 80-vuotispäivän kunniaksi. Venäläiseen tapaan Apresjanin esitykselle oli varattu aivan liian pieni luentosali. Viidenkymmenen hengen saliin oli ahtautunut 80 ihmistä; heitä istui pöydillä, lattialla ja ikkunalaudoilla. Kaikki kuitenkin kuuntelivat hiiren hiljaa päivänankarin esitelmää. Konferenssiin oli kokoontunut Venäjän ja länsimaiden ruskien kerma, mutta Apresjanin esitelmä oli eittämättä kiinnostavin. Oma värinsä siihen toi tietysti Melčuk, joka tapansa mukaan heitti sekaan omia teräviä kommenttejaan kesken esityksen.

Päätöskaronkassa onnittelijat muistelivat Juri Derenikovitšin tutkijantaivalta, johon on mahtunut enemmän kuin tarpeeksi muiden järjestämiä esteitä, mutta myös kohokohtia. Hän itse ei ole unohtanut ensimmäistä matkaansa länteen. Hänen lahjoittamansa uuden monografiansa omistuskirjoituksessa luki ”...rakkaalle kollegalle joka avasi minulle tien Eurooppaan...”. Kun katselin tätä kaiken hälyn ja touhun keskellä hieman hämillistä huipputiedemiestä, mieleeni tuli yhtäkkiä, että Helsingin yliopisto ei ole ollut hänelle pelkästään iloisten kohtaamisten järjestäjä. Viisitoista vuotta sitten olimme kutsumassa Apresjania vierailevaksi professoriksi Suomeen. Asia oli jo ratkeamassa myönteisesti, kun joku pykälät hyvin tunteva neropatti pysäytti prosessin vedoten siihen, että hän oli liian vanha (sic!). Olin jo unohtanut tämän typerän episodin – ja onneksi myös Juri Derenikovitš.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston venäjän kielen ja kirjallisuuden professori.